

Oksana Susuk. The Activity of the Cells of the Society «Prosvita» in the Villages Hornbeam and Terehovich Kovel District in Volhynia (20–30-ies of the XXth Century). The article comprehensively examines the development of educational movement in the territory Kovalskogo County of Volyn province in the 20–30-ies of XX St. and summarizes the process of formation and features of the rural cell of the society «Prosvita». The author analyzes the Charter of a district society, directions and methods of work and organizational documents of the subsidiaries, explores their relationship with the County organization, said relations grass-roots local organizations with the authorities the Polish authorities. By studying the history of the educational circles i Terehovich villages Hornbeam, explains their contribution to national-cultural revival of the region.

Key words: educational movement, the Polish government, society «Prosvita», educational center, circle, national-cultural revival.

УДК 329.7(477)

Вікторія Волошенко

«Просвіти» й уявлення про «поживну» літературу для народу в українській публіцистиці Наддніпрянщини на початку ХХ ст.

У статті на основі публікацій в українських періодичних виданнях початку ХХ ст. зроблено спробу проаналізувати винесені на суспільне обговорення компоненти й варіації уявлень про «поживну» літературу для народу українських діячів, дотичних діяльності «Просвіт» Наддніпрянщини (1906–1916 рр.)

Ключові слова: «Просвіта», Наддніпрянська Україна, український народ, діячі українського національного руху, література для народу.

Постановка наукової проблеми та її значення. Зі зняттям заборон з українського слова в 1906 р. для діячів українського національного руху Наддніпрянщини відкрилася довгоочікувана можливість більш вільного продовження роботи зі створення, відібрання, видання й поширення «літератури для народу» («народної» / «популярної»). В особистому спілкуванні та на шпальтах української періодики розгортається обговорення призначення, змісту й суспільної корисності («поживності») такої літератури, конструюються її значення – утілені в життя й ті, що так і залишилися мисленневими конструкціями. Фокусом дискусій стає діяльність осередків «Просвіти» (1906–1916) як основного об'єкта відповідних очікувань та дієвої активності української громадськості, конкуруючої з представниками іонаціональних ідейних течій за право формування національної, культурної й політичної ідентичності широких верств населення.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Проблеми репертуару та тематики видань «Просвіти» піднімалися в узагальнюючих працях з історії товариства [9; 16; 18; 29] і спеціальних дослідженнях у межах висвітлення книговидавничого, лекційно-бібліотечного й педагогічного напрямів його діяльності, питання про умови налагодження роботи різних його осередків [8; 13; 14; 27]. Книгознавець М. Люзьяк указала на роль «Просвіти» в становленні української науково-популярної книги, виробленні її жанрів, форм і методів, національно-політичний характер цієї діяльності [17, с. 333].

Формулювання мети й завдань дослідження. У цій статті на основі публікацій в українських періодичних виданнях початку ХХ ст. зроблено спробу дослідити винесені на суспільне обговорення компоненти й варіації уявлень про «поживну» літературу для народу в українських діячів, дотичних до діяльності «Просвіти». Центральне місце в розгляді відведено аналізу публікацій, у яких відбиваються уявлення інтелектуалів, концентрованих навколо київського товариства (1906–1910), діячам якого у видавничій сфері вдалося зробити більше, ніж представникам будь-якої іншої з «Просвіт» Наддніпрянщини: за неповних чотири роки переглянули понад 100 рукописів, видали 36 брошур у 170 000 екземплярах.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Свій досвід у роботу «Просвіти» в м. Києві привнесли досвідчені спеціалісти з видання української книги на чолі з Борисом Грінченком: співробітники «Віку», «Благодійного товариства для видання загальнокорисних та дешевих книжок» у Петербурзі, громад, Київського товариства грамотності, серед них – М. Левицький,

С. Єфремов, В. Дурдуківський, С. Шемет, О. Пчілка, О. Русова, В. Науменко та ін. Результати й перспективи просвітницької діяльності Київської «Просвіти» освітлювали та оцінювали в періодиці Д. Дорошенко, С. Петлюра, М. Залізняк, М. Шаповал, Г. Шерстюк й ін. У 1906 р. Б. Грінченко зазначив: «Наша “Просвіта”, серед членів якої чимало є людей, відомих в українській літературі, цілком забезпечена і безперервно в силі виконати свої завдання: дати нашому народові гарну науково-популярну бібліотеку, що дуже прислужилася б йому на колі культурного розвитку» [1, с. 5]. Сам він як перший голова товариства зробив для цього все можливе: уклав програму серії «Просвіти», писав, редагував, проводив адміністративну роботу. Олена Пчілка згадувала про складнощі, із якими він стикався: «(...) мало було охочих до такої чорної малопомітної праці, як складання книжок до читання дітям та малоосвіченим людям. І для “Просвіти” важко було рукописи здобувати, а що ж то вже давніше було! Просто таки гордували такою працею. А Бор. Дм. з кожної найменшої путящої книжечки радів, бо то була цеглиночка на будівництво власної літературної хати» [26, с.13].

Видозміни уявлень про українську літературу для народу періоду діяльності «Просвіт» ґрунтувалися на попередньому національному та загальноімперському досвіді, що позначалося на вимогах до оформлення книжок, мові, викладі, підборі тем. Українська традиція відстоювала національний характер видань, уявлення про права проводу національного руху виступати від імені «народу», захищати, сприяти його «відродженню»; із загальноімперської прийшло саме поняття «народної літератури», як і його відламу – «інтелігентської народної літератури» (на протигагу комерційній, орієнтованій на смаки читачів) із її дидактичними повчальними функціями й оздобленням світловими, харчовими та медичними метафорами.

Матеріали української публіцистики, дотичної діяльності «Просвіт», містять свідчення невідрефлексованої термінологічної заміни – «народна» література поступово перетворюється на «популярну», що не перешкоджає одночасному уживанню обох понять. Ця заміна супроводжує інший ідейний виверт – зміну розуміння самого поняття «народ», яке більше не ототожнюється виключно з селянством, розмивається в окресленнях «народні маси». «простолюд» і соціально-політично забарвленому – «робочий люд». Нова, «популярна», література втрачає ознаки становості, обмеженості в соціальному призначенні.

Для проводу «Просвіти» з числа радикальних демократів і співчуваючих їм робота для селянства залишається пріоритетною, але не виключно. У 1913 р. найбільшим досягненням діяльності Катеринославської «Просвіти» Сергій Єфремов називає сприяння появі сільських філій, заснованих і підтримуваних самими селянами [10]. Назва ж виданого Київською «Просвітою» в 1908 р. «Каталогу книжок для народного читання (найбільше сільського)» свідчить про те, що він міг призначатися не лише для селянства, а передмова до видання – про диференціацію можливих читачів не за принципом соціальної приналежності, а за рівнем освіченості: до каталогу вибирали видання, придатні для самоосвіти, «щоб потім людині було легше братися й до трудніших наукових книг» [31, арк. 19–20]. В. Ко-ий у своїй рецензії на «Календарь “Просвіти” на 1908 р. вказує на його “національно-український” і “народний, селянський” характер, зазначаючи, що частина матеріалів може бути корисною і для української інтелігенції» [12, с. 201]. Українські есдеки і есери літературу для народу адресують «робітникам»/ «робочому люду» / «читачам з простолюду» / «простому народу», тобто і робітникам, і селянам; пишуть про необхідність змін у свідомості «народних мас» [6; 22; 33]. Микола Залізняк, ратуючи за необхідність «національного освідомлення простого народу», за приклад ставить «український народ» Галичини, який, завдяки цьому, перестав бути «етнографічною масою», «будівельним матеріалом для чужих, дужчих народів» [6, с. 590].

Термінологічні зсуви впливають і на уявлення про можливий обсяг видань для народу. Часи «метеликів» і російських «лістовок» (книжечок у 16 аркушів) уходили в минуле. Розширення адресного призначення, диференціація потенційних читачів за освітнім рівнем, поява можливості висвітлення раніше заборонених тем, намагання надати повнішу інформацію змушували переглядати звичні норми обсягу популярних видань. За спостереженням С. Павличко, лейтмотивом літературних дискусій початку ХХ ст. було усвідомлення потреби відмови від спрощення художніх творів «під мужика» [19], але поступово відбувалася відмова й від спрощення літератури «для мужика». Нотки невдоволеності малим обсягом, «короткою конспективністю» брошур «Просвіти», можна знайти в писаннях і Бориса Грінченка, і Микити Шаповала [21, с.178–179; 33]. Збільшення кількісних та якісних характеристик інформації, уміщеної до видань «Просвіти», призводить до нових проблем – із систематизацією і групуванням матеріалів, поганою обробкою цифрових даних, відсутністю пояснювальних указівок до таблиць тощо [12, с. 201–202]. Нові вимоги висуваються й до ілюстративного оздоблення. «Старосвіцькими» назвав

М. Шаповал ілюстрації до видання книжечки М. Загірньої про Жанну Д'Арк: «на обгортці Жанна представлена між овечками, з куделею в руках, малюнок з ілюстрації «пастишеських ідилій», дуже застарілого виробу» [33].

Загально визначеними елементами вже виданих книжок для народу були дешевизна, охайність в оформленні (нарочита особливість «інтелігентських» видань на протигагу лубочним) і доступність викладу. Остання вимога для українських діячів означала не лише зрозумілість написання, але й обов'язкове використання української мови. Так, автор допису до газети «Село» заслугою видавців називає те, що брошури «чистенькі і дешеві», «гарні і дуже потрібні», написані «просто, зрозуміло і науково», із добрим знанням «і народної мови, і народу». Подібні оцінки лунали й в інших відгуках на видання «Просвіти» [15; 20, с. 5]. Були й зауваги щодо невдалого викладу – не завжди логічного, «без теплого чуття» [33].

Уже до початку ХХ ст. склались уявлення про пріоритетні напрями «поживної» української літератури для народу з акцентом на поширення 1) практичних відомостей утилітарного характеру із сільського господарства, медицини, ветеринарії, ведення домашнього господарства й ін.; 2) українознавчих знань. У бажанні покращення народного добробуту і просування ідей національного самоокреслення відбивалась тяглість просвітницької традиції українофілів, доповнена засвоєним досвідом ліберального загальноімперського просвітництва. На думку Х. Каїдзави, уже з 70-х років ХІХ ст. прилучення народу до широкого спектра художніх творів російських класиків було метою «прогресивної російської інтелігенції» у складанні альтернативного офіційному варіанта створення російської ідентичності: російська література розглядалася новою загальнодоступною основою для виховання народу навзаєм застарілим концептам самодержавства й православ'я [11].

На видання «дешевих книжок науково-популярних, утилітарного змісту й красної словесності» Б. Д. Грінченко був націлений ще в чернігівський період своєї діяльності, уже тоді особливого значення надаючи біографічним нарисам українських письменників та доступному висвітленню історичних фактів [17, с. 91–96]. Цей погляд на літературу, «потрібну» народу, він реалізовував й у видавничій діяльності «Просвіти». Зокрема, у рецензії на видання «Просвіти» 1906 р. Б. Грінченко відзначає «утилітарну корисність» медичної брошури М. Левицького, необхідність уміщення творів українського красном письменства до наступного «Календаря» товариства, а також постановку соціальної проблеми в брошурі М. Загірньої про Нову Зеландію: «популярно і цікаво розказано про те, як упорядковано в тій щасливій країні земельну справу на добро робочому народові» [21]. Такі ж акценти в характеристиці видань «Просвіти» розставляє у своїй публікації й Олена Пчілка [20]. У передмові до «Каталогу книжок для народного читання (найбільше сільського)» уміщено визначення «путящих» книжок: «в них або про яку науку чи інше діло розумно й доладу розказується, або людське життя описується талановито й по правді»; ознайомлення з вітчизняною та зарубіжною історією й основами знань із різних наук повинно було навчити любити рідний край та поважати інших, щоб за допомогою «доброї науки» ставати «добрими освіченими людьми та розумними щирими громадянами» [31, арк. 19–20].

Якщо на початку діяльності «Просвіти» переважали видання утилітарного характеру [8, с. 14], то з часом посилюється запит української громадськості на популярну літературу національного й соціально-політичного спрямування. І тут виокремлюються дві візії її розвитку: підтримувана радикальними демократами національно-культурницька позиція, із натиском на історико-українознавчій тематиці, і відстоювана українськими еседеками національно-політична платформа, із чіткою вимогою надання популярній літературі партійного й агітаційно-політичного характеру.

Д. Дорошенко згадував, що на установчих зборах більшістю голосів була задекларовано аполітичність товариства: «видання товариства не повинні носити характеру якоїсь партійності; вони мають бути цілком міжпартійними, відповідно загальної культурно-просвітньої мети товариства, і через те видання навіть політичного або економічного змісту мусять бути характеру виключно теоретично-наукового, а не агітаційного» [4, с. 22]. Однак і Д. Дорошенко, і інші свідки розгортання діяльності «Просвіти» вказують на жорсткі дискусії, які передували цьому рішенню. У суперечках із Модестом Левицьким один із лідерів УСДРП Андрій Жук заявив, що «хлам» Київської старини (...) нічого не зможе дати робочому люду, що треба першим чином завести книжки політичного і соціально-економічного характеру, які могли б бути знаряддям робітників в сучасній боротьбі» [24]. І хоча до складу ради товариства потрапив еседек В. Степанківський, а В. Винниченко був обраний кандидатом, міжпартійні незгоди не припинялися. Вибір діячами «Просвіти» брошур для видання в різкій формі критикували на сторінках соціал-демократичного тижневика «Слово» (1907–1909) [4, с. 22]. Член ради Григорій Шерстюк з обуренням писав у 1908 р., що українське громадянство через особисті непоро-

зуміння й партійну ворожнечу (невизнання національної освіти без політичної), так і не змогло об'єднатися навколо «корисного огнища» – діяльності «Просвіти» – та виробити «такий план для культурної праці, що не протиречив би завданням тієї чи іншої партії». Як наслідок, у Києві знайшлося на подив мало людей, прихильних до роботи в «Просвіті» [34].

В умовах, коли діяльність більшості заснованих на Наддніпрянщині «Просвіт» була майже знерухожена, а в низці міст узагалі заборонена, на фоні випадків масових арештів, кількох обшуків особисто Б. Д. Грінченка [30, арк.12], декларативна аполітичність не була зайвою. У 1905–1906 рр. закінчилися невдачею спроби надати політичного характеру Одеській «Просвіті» [25, с. 32, 39, 46]. Те саме стосувалось і Катеринославського товариства. У 1912–1913 рр. очолювана Д. Дорошенком видавничка секція цього осередку випускає у світ лише чотири брошури, усі – історико-українознавчого змісту [7, с. 27–28; 3, с. 65]. І це при тому що в 1907 р. Д. Дорошенко не приховує розчарування втратою українцями шансу використати «волю слова», щоб поширити в народі «брошурочну літературу, яка пояснює всі сторони політичних і соціально-економічних проблем, висунутих гарячими подіями біжучої хвилі, тимчасом як хмари таких брошур у російській мові було видано й поширено на українській території різними російськими партіями й видавничими фірмами». У такій диспропорції вбачає загрозу «помосковлення» вже не урядового, а громадського [5, с. 8].

Утім, усе це не означає, що київська «Просвіта» обмежувалася виданням творів утилітарного чи історико-літературного характеру. Окрім пропагування української історії, етнографії, красного письменства, випущені брошури містили підтримку ідей соціальної справедливості, боротьби за національні й політичні права, секуляризації «Просвіти», інтернаціоналізму тощо. Ще в серпні 1908 р. на нараді видавничої комісії її члени вирішили відкласти заплановане видання підручників і зосередитися на виданні книг з українознавства та брошур на актуальну соціально-економічну й політичну тематику – з аграрного питання та проблем автономії [28]. Навесні 1907 р. С. Петлюра вітає оголошення київською «Просвітою» конкурсу на популярну брошуру про автономію України, стверджуючи, що саме з цього треба було розпочинати видавничу діяльність товариства. Брошури, видані у 1906 р., називає «симпатичними і корисними», але ще кориснішим, на його думку, був би випуск популярних книжок із найбільш «наболілих» і «пекучих» питань: розв'язання земельного питання, визволення від «національної панщини», опису становища робітників та селян, потреби політичних свобод тощо. С. Петлюра наголошує, що саме ці проблеми, а не «життя чужоземних країн і народів» повинні висвітлювати ті, хто «свідомо і з власної волі бере на себе обов'язок допомагати свідомості і активній діяльності наших народних мас» [22, с. 35–36].

Проте видавничому відділу «Просвіти» вдавалося писати, добирати та друкувати такі брошури (навіть «про чужоземні країни»), зміст яких стосувався саме «наболілих» питань. Це добре підтверджує С. Щоголев у доповідній записці київському губернатору від 1 квітня 1910 р., у якій збирає цитати з 12 видань «Просвіти» для підтвердження намагань членів товариства поширювати ідеї «папізму», антимилітаризму, соціальної несправедливості, корисності місцевого самоврядування й демократичного народного представництва, захисту прав народу на збройне відстоювання своїх громадянських і національних прав. Щоголев підкреслює наявність у брошурах «вилазок до вузької доктрини національної відокремленості» – відстоювання права народу на самостійність у громадських і господарських справах, але особливо – у духовній площині з негативною оцінкою обрусіння внаслідок поширення «загально-російської культури» [32, арк. 21–27].

У своїй рецензії популярної української літератури за 1909 р. М. Залізняк акцентує українознавче, демократичне й суспільно-політичне спрямування видань товариства, підкреслюючи значення його діяльності в справі «національного освідомлення й ширення просвіти й демократичних ідей серед нашого простого народу». Для нього важливо, що «Просвіта» не трималася «вузьких рамок хибно зрозумілого «просвітництва», і в 1909 р. книжки на суспільно-політичні та економічні теми цілкомито переважали видання утилітарного призначення [6, с. 589–590]. М. Шаповал у рецензії на видання «Просвіти» «За рідний край» М. Загірньої й «Спартак» (переказ К. за Є. Боголюбовим), зазначає, що обидві книжечки написані на теми «про любов до рідного краю і про класову боротьбу», при тому віддаючи перевагу твору М. Загірньої про «невмирущий в історії людності доказ любові до рідного краю, про надзвичайний приклад національної свідомості селянської дівчини Жанни Д'Арк». Підкреслює значущість цієї історії для «кожного сина пригнобленого народу», адже «блискуче показує, що може зробити для свого народу людина, широко свідомо своїх потреб, пройнята гарячим бажанням вільного життя» [33].

Так чи інакше, публічні дискусії розсували межі усталених форм презентації українознавчої тематики й окреслювали її перспективи. Так, М. Залізняк хотів би бачити у популярних виданнях

розкриття «всіх сторін життя Галичини» [6, с. 589–590], а В. Ко-ий – зазначення меж підросійської й півдавстрійської України, надання статистичної інформації про українців Кубані, Воронижчини, Донщини, Курщини, Ставропільщини, Холмщини, Бесарабії, Гроденщини та ін., відомостей про українські повіти й міста; українську колонізацію «Азіатської Росії», «економічне й культурне життя і побут на Україні (просвіту, медицину, кредит, торгівлю, промисловість і т. ін.)» [12, с. 201–202].

У 1907 р. С. Петлюра високо оцінює «Календар» «Просвіти» на 1908 р., як «дуже корисне справочне видання», сповнене відомостей про пошту, залізниці, пароплави, вартість гербових паперів, тексти законів про товариства, спілки й збори тощо. Але зацікавлений у появі ще й економічних відомостей «всеукраїнського характеру»: про заробітки, промисли, умови праці на різних підприємствах – і фабричних, і сільськогосподарських. Будучи прихильником ідеї появи української популярної літератури з чітким партійним спрямуванням, С. Петлюра виступає за внесення до змісту видань для народу відомостей про програмні відміни українських політичних партій та української періодики для ознайомлення читачів із тим, яке «ідейне обличчя у певного органа, що боронить він» [23]. На його думку, різні партії могли б пропагувати автономію України за допомогою аргументів, пов'язаних із системою оподаткування або адміністрування. Уважає, що кожна з них була зацікавлена «відповідно до своєї програми і поглядів, допомогти свідомості українських мас і зrealізуванню цієї свідомості в певні акти політичного, національного і класового характеру» [22, с. 35–36].

Питання партійності підіймає й М. Залізняк, однак він виокремлює поняття «партійної літератури» як виду видань «для народу і інтелігенції». Розглядаючи книгу як «знаряддя просвіти і боротьби за правду і справедливість», найбільш високо оцінює «політично-просвітницькі» видання соціалістичного характеру з пріоритетом ідей національно-політичного визволення над економічним. Беручи участь у роботі львівської «Просвіти» й збираючи матеріали про «українську популярну літературу», він трактує це поняття ширше, ніж діячі київської «Просвіти». У згаданому вище «Каталозі» наголошувалося на необхідності селекції видань українською мовою, бо корисними вважалися не всі з них. Натомість М. Залізняк до популярної української літератури відносить усі видання українською мовою, у т. ч. москвофільські й лубочні. Шкідливою визнає лише лектуру повчального та мілітаристсько-монархічного спрямування, книжки, які формували «психологію ренегатів» [6].

Отже, трансформація уявлень про корисну літературу для народу українських діячів, дотичних до діяльності «Просвіт», відбувалася на основі попереднього досвіду її створення, під впливом змін політичної ситуації та внутрішніх міжпартійних і міжособистісних взаємин. На фоні переосмислення понять «народ» та «народна література» формувалася варіативність візій представників Української радикально-демократичної партії, Української соціал-демократичної робочої партії та Української партії соціалістів-революціонерів щодо призначення популярної літератури, вимог до оформлення, мови, викладу, підбору тем. Розходження в поглядах щодо партійності видань для народу поєднувались зі спільною націленістю на їх політизацію та тематичне розширення українознавчої проблематики. У подальших дослідженнях здається доцільним простежувати зміни уявлень про популярну літературу за часів відновлення діяльності «Просвіт» у 1917–1922 рр.

Джерела та література

1. Видання «Просвіт» Наддніпрянської України, 1906–1922 / укл. С. Л. Зворський. – Вип. 4 (Нац. парлам. б-ка України). – К. : Глобус, 1999. – 133 с.
2. Видання т-ва «Просвіта» у Катеринославі. Видавничий фонд імені М. Дмитрієва // Дніпрові Хвилі. – 1913. – № 23–24. – С. 344.
3. Вировий Євг. Катеринославська «Просвіта» і її філії в 1913 році / Євг. Вировий // Світло. – 1914. – Кн. 9. – С. 60–69.
4. Дорошенко Д. Культурно-просвітня діяльність українського громадянства за останні два роки / Д. Дорошенко // Україна. – 1907. – Т. IV. – С. 17–34.
5. Дорошенко Д. Україна в 1906 році / Д. Дорошенко // Україна. – 1907. – Т. 1. – С. 1–29.
6. Залізняк Микола. Українська популярна література в 1909 р. / Микола Залізняк // Літературно-науковий вісник. – 1910. – Т. LII. – Кн. XII. – С. 588–595.
7. Звідомлення українського літературно-артистичного товариства «Просвіта» у Катеринославі за 1913 рік. 3 4-ма малюнками. – Катеринослав, 1914. – 87 с.
8. Зворський С. Л. Видавнича та бібліотечна діяльність Київського товариства «Просвіта» (1906–1920 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.08 «Теорія та історія видавничої справи та редагування» / С. Л. Зворський. – К., 2000. – 18 с.
9. Євселевський Л. І. «Просвіта» в Наддніпрянській Україні : іст. нарис / Л. І. Євселевський, С. Я. Фарина. – К. : Всеукр. т-во «Просвіта» ім. Тараса Шевченка, 1993. – 128 с.

10. Єфремов Сергій. «Просвіта» і просвітня робота / Сергій Єфремов // Дніпрові Хвилі. – 1913. – № 19–20. – С. 281–283.
11. Каидзава Х. Распространение чтения художественной литературы среди народа и формирование национальной идентичности в России (1870-е – 1917) / Х. Каидзава [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/coe21/publish/no17_ses/10kaizawa.pdf
12. Ко-ий В. Календарь «Просвіти» на 1908 р. у Києві / В. Ко-ий // Літературно-науковий вістник. – 1908. – Т. XLII. – Кн. IV. – С. 200–203.
13. Кришук Б. С. Педагогічна та культурно-просвітницька діяльність товариства «Просвіта» на Поділлі (1906–1923 рр.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Б. С. Кришук. – Хмельницький, 2012. – 20 с.
14. Кудряшов Г. О. Видавнича діяльність товариств «Просвіта» Лівобережної України (поч. XX ст.) : автореф. дис. ... канд. наук з соціальних комунікацій : спец. 27.00.05 «Теорія та історія видавничої справи та редагування» / Г. О. Кудряшов. – К., 2013. – 18 с.
15. Лекції Київської «Просвіти» // Село. – 1910. – 25 березня. – № 13. – С. 3.
16. Лисенко О. В. «Просвіти» та кооперативи в українському суспільному середовищі на початку XX ст. / О. В. Лисенко. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2008. – 180 с.
17. Люзняк Марія. Українська науково-популярна книга кінця XIX – початку XX ст. як соціокультурний феномен: з історії виникнення та становлення / Марія Люзняк. – Львів : ЛДКФ «Атлас», 2000. – 375 с.
18. Нарис історії «Просвіти» / Р. Іванчук, Т. Комаринець, І. Мельник, А. Середяк. – Львів ; Краків ; Париж : Просвіта, 1993. – 232 с.
19. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі / С. Павличко. – 2-ге вид. – К. : Либідь, 1999. – 447 с.
20. П-а О. [Пчілка О.]. Видання Київської Просвіти / О. Пчілка // Рідний Край. – 1906. – Число 51–52. – С. 5.
21. Перекотиполе Ів. [Грінченко Б.]. Товариство «Просвіта» у Києві / Б. Грінченко // Нова Громада. – 1906. – № 7. – С. 178–179.
22. Петлюра С. З українського життя / С. Петлюра // Україна. – К., 1907. – Т. II. – С. 20–36.
23. Петлюра С. Календарь «Просвіти» на рік 1908. Рік другий. / С. Петлюра // Україна. – К., 1907. – Т. IV. – С. 439–441.
24. «Просвіта в Києві» // Рідний Край. – 1906. – Число 27. – С. 15–16.
25. Просвітянин. Товариство «Просвіта» в Одесі / Просвітянин // Україна. – 1907. – Т. I. – С. 30–47.
26. Пчілка Олена. Умови Грінченкової праці / Олена Пчілка // Рідний Край. – 1911. – Число 7–8. – С. 2–15.
27. Соломонова Т. Р. Книговидавнича діяльність подільських «Просвіт» на початку XX ст. / Т. Р. Соломонова // Поділля у контексті української історії. – Вінниця : Вінниц. держ. пед. ун-т, 2001. – С. 145–148.
28. Хроника // Украинский Вестник. – 1906. – № 13. – С. 988–989.
29. Цапко О. М. Діяльність товариства «Просвіта» в Україні (1891–1914 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / О. М. Цапко. – К., 1998. – 18 с.
30. Центральний державний історичний архів України, м. Києві (далі – ЦДАК), ф.275, оп.1, од. зб. 1727, 336 арк.
31. ЦДАК, ф.318, оп.1, од. зб. 2040, 95 арк.
32. ЦДАК, ф. 442, оп. 639, од. зб. 797, 41 арк.
33. Шаповал М. Видання Товариства «Просвіта» у Києві, № 22 і 23 / М. Шаповал // Літературно-науковий вістник. – 1908. – Т. XLIV. – Кн. XI. – С. 443–444.
34. Шерстюк Гр. Культурне огнище / Гр. Шерстюк // Рідний Край. – 1908. – Число 22. – С. 6–8.

Волошенко Вікторія. «Просвіта» и представления о «полезной» литературе для народа в украинской публицистике Надднепрянщины в начале XX в. В статье проанализированы вынесенные на публичное рассмотрение компоненты и вариации представлений о «полезной» литературе для народа у украинских деятелей, состоявших членами отделений «Просвитель» в Надднепрянской Украине (1906–1916) или писавших о деятельности этой организации. Основной источниковой базой работы являются материалы украинской периодики начала XX в. Подчеркивается, что изменения представлений об украинской литературе для народа базировались на предшествующем украинском и общеимперском опыте. Влияние на эти процессы оказывала политическая ситуация вокруг разворачивания деятельности «Просвитель», а также межпартийные и межличностные отношения. Рассмотрены такие компоненты представлений о «полезной» украинской популярной литературе как ее предназначение, требования к оформлению, языку, изложению, подбору тем. Указаны вариации в представлениях о народной литературе у представителей Украинской радикально-демократической партии, Украинской социал-демократической рабочей партии и Украинской партии социалистов-революционеров.

Ключевые слова: «Просвіта», Надднепрянська Україна, український народ, діятели українського національного руху, література для народу.

Voloshenko Viktoriia. «Prosvita» and Vision of «Useful» Popular Literature in Ukrainian Publications of Naddnipyrianshchina at the Beginning of the XXth Century. The article is dedicated to the analysis of components and variations in visions of the «useful» popular literature by Ukrainian leaders being the members of «Prosvita» branches in

Dnieper Ukraine (1906–1916) or views of those who wrote about the activities of the above organization. The basic information for the analysis is taken from the articles of the Ukrainian editions released at the beginning of the XXth century. The author underlines that the changes in visions of Ukrainian popular literature were based on the prior Ukrainian and Common Imperial experiences. The above processes were influenced by political situation around «Prosvita» activities and by part-to-party & interpersonal relations. The following components of the vision of Ukrainian «useful» popular literature are revealed in the article: literature mission, requirements for execution, language, narration, selection of topics. The author specifies different visions of popular literature of the representatives of Ukrainian Radical & Democratic Party, Ukrainian Social & Democratic Worker's party and Ukrainian party of Socialists & Revolutionists.

Key words: «Prosvita», Dnieper Ukraine, Ukrainian nation, leaders of Ukrainian national movement, popular literature.

УДК 94(438+477)«1993»:061.2:008:37(=161.2):930.253

Юля Ключук

Польсько-українські відносини з питань реституції культурних цінностей (на прикладі архіву товариства «Просвіта»)

У статті проаналізовано протоколи засідань товариства «Просвіта» у 1868–1923 рр., передані Л. Валенсою на територію України в 1993 р. Матеріали становлять ціннісний комплекс даних щодо створення та діяльності організацій, розширює уявлення про сфери діяльності, напрями роботи та структурні елементи товариства «Просвіта».

Ключові слова: Республіка Польща, Україна, реституція, «Просвіта», архів, культурна спадщина.

Постановка наукової проблеми та її значення. Важливим компонентом у питаннях порозуміння та зближення народів виступають культурні цінності як критерій нерозривного зв'язку поколінь і духовного єднання. До них належить і проблема реституції культурних цінностей у двосторонніх відносинах. Переговори з приводу повернення культурних надбань є досить складним, тому особливої уваги під час вирішення суперечливих питань набувають виваженість поглядів політичних лідерів, об'єктивність, поміркованість, толерантність. Але при всіх цих складниках процес передачі культурних цінностей є доволі повільним і довготривалим.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Питання реституції культурних цінностей часто виступають предметом історичних досліджень. Задекларована нами тема частково піднімалась у працях Ж. Ковба, О. Коновця, Л. Гайдукова, Т. Александрової, Л. Стрільчук, В. Стрільчук, Т. Моренчук. Проте принципово новим є висвітлення діяльності товариства «Просвіта», оскільки матеріали, що передані Президентом Республіки Польща Л. Валенсою на територію України в 1993 р., досліджені фрагментарно, а це зумовлює потребу системного дослідження.

Мета статті – аналіз діяльності товариства «Просвіта» в період 1868–1923 рр. на прикладі архівних матеріалів, повернутих на територію України в 1993 р. Відповідно до мети в статті ставляться такі наукові завдання: виявити особливості функціонування товариства «Просвіта» в досліджуваній період; простежити зміни положень статуту товариства; проаналізувати основні напрями просвітянської діяльності.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Питання реституції культурних цінностей займає особливе місце в системі міжнародної й національної охорони культурної спадщини. Суть реституції полягає в поверненні втрачених і незаконно вивезених культурних цінностей, що є невід'ємною частиною національної спадщини. Це право дає змогу прогнозувати стратегію культурної політики України у сфері реституції [11, с. 87]. Як приклад, одним із важливих партнерів України, зокрема в питаннях повернення культурних цінностей, виступає Республіка Польща, яка з перших днів української незалежності продемонструвала прагнення розбудувати міждержавні відносини, для нівеляції гострих кутів спільної історії.

Засадничим у реалізації польсько-українського співробітництва є «Договір між Україною та Республікою Польща про добросусідство, дружні відносини і співробітництво» від 18 травня 1992 р. Важлива для нас у цьому контексті стаття 13 Договору, яка декларує зобов'язання двох сторін уживати заходів, що спрямовані на виявлення й повернення культурних та історичних цінностей, які були